

ПРОБЛЕМИ ПРИ ПРОИЗВОДСТВОТО И РЕАЛИЗАЦИЯТА НА СЕЛСКОСТОПАНСКИ ПРОДУКТИ В БЪЛГАРИЯ*

Михаил Билев Петков

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Катедра „Аграрна икономика“

Резюме: *Актуалността на темата* се определя от факта, че в България производството на селскостопански продукти не осигурява добра конкурентоспособност на организациите в агробизнеса. **Проблемът** е свързан с факта, че към момента българските земеделци и животновъди не могат да припознаят някоя конкретна европейска политика, която да бъде насърчена в новия програмен период, тъй като в българското земеделие има много специфики и реалностите у нас са по-различни от общоевропейските.

Обект на изследване са организациите от аграрния сектор в България. **Основната цел** на публикацията е да се систематизират основните проблеми от развитието на земеделието в България, свързани с производствената земеделска дейност и да се очертаят възможностите за преодоляване на проблемите. **Задачите**, които сме си поставили, са:

- идентифициране на най-важните проблеми при производството и реализацията на селскостопански продукти в България;
- извеждане на възможностите за преодоляване на проблемите в българската действителност и минимализиране на рисковете в селскостопанската дейност.

Ключови думи: проблеми, производство, селскостопански продукти, решение на проблемите.

JEL: O13, Q18.

THE PROBLEMS IN PRODUCTION AND REALISATION OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN BULGARIA

Mihail Bilev Petkov

The D. A. Tsenov Academy of Economics

The Department of Agricultural Economics

Abstract: **The topicality of the paper** is determined by the fact that in Bulgaria the production of agricultural products does not ensure good competitiveness of the organisations in agribusiness. **The problem** is related to the fact that at the present moment Bulgarian farmers and stockbreeders cannot recognise a specific European policy to be promoted in the new program period since the Bulgarian agriculture has

* Разработката е отличена с трето място на Докторантската научна сесия 2017 в секция „Мениджмънт, маркетинг, международна икономика, индустрия, аграрна икономика, търговия и туризъм“.

many specifics and the realities in our country are different from the European ones. The organisations in the Bulgarian agrarian sector are **the research area** of the study.

The main goal of the publication is to systematise the main issues from the development of agriculture in Bulgaria related to the production agricultural activity and to outline the possibilities for overcoming the problems. **The tasks** we have set are:

- to identify the most significant problems in the production and realisation of agricultural products in Bulgaria;

- to explain the possibilities of overcoming the problems in Bulgarian reality and the minimisation of risks in the agricultural activity.

Keywords: problems, production, agricultural products, solution of problems.

JEL: O13, Q18.

1. Идентифициране на проблемите при производството и реализацията на селскостопански продукти

Анализът на производството и реализацията на селскостопански продукти през последните години недвусмислено води до очертаване на следните по-важни **проблеми** в българското земеделие:

- ✓ концентрация на средства в крупни земеделски стопанства;
- ✓ недостатъчно добра нормативна база;
- ✓ окрупняване на земеделските масиви;
- ✓ обезлюдяване на селските райони;
- ✓ неадаптивна земеделска политика;
- ✓ липса на достатъчно подпомагане на малките и средните земеделски стопанства;
- ✓ утежнен бюрократичен процес (загуба на време и разходи);
- ✓ затруднения за малките земеделските производители при кандидатстване по ПРСР;
- ✓ трудности при опазване на земеделската продукция от посетелства;
- ✓ развитие на интензивно земеделие с превес на големите земеделски производители и монокултурните стопанства.

В Европейския парламент бе изнесена информация, че около 20% от фермерите в общността получават около 80% от субсидиите, което означава, че има една *концентрация на средствата в едрите селскостопански производители* (<http://ec.europa.eu/eurostat>). Още преди няколко години официалната статистика за България сочеше, че по-малко от 2% от фермерите управляваха над 80% от земеделската земя, като днес тази тенденция даже се задълбочава (Сандов). Опитът за самозащита от този порочен процес доведе до въвеждането от ЕС на тавани от 300 хил. евро за плащания на субект на година, но тези тавани бяха делегирани за конкретизиране от държавите-членки. Без да се заложат референтни години и с *липсата на прецизно внедряване в националната подзаконова нормативна база*, се допуска възможността едрите земеделци да получават същото ко-

личество субсидии, но чрез няколко юридически лица, които са поели формално управлението на частите от земята.

Комасацията и окрупняването често се случва и чрез заграбване на земи, което от своя страна води и до обезлюдяване на селските региони, щети за биоразнообразието и дефицити за местната икономика. Редица нормативи на национално ниво създават условия за адаптация само на онези, които имат материален, човешки и експертен ресурс. Малките земеделски производители нямат достатъчно лоби и представителство в процесите за вземане на решения за разлика от големите. Това е и един от дефицитите на новата Обща селскостопанска политика (ОСП).

Липсата на облекчения в бюрократичния процес продължава да изолира от ОСП част от малките земеделски производители, особено при повишаване на стандартите (<http://www.capital.bg/interaktiv/debati/59>). Разбира се, това е порок най-вече на приложението на ОСП от България, защото е сгрешен и силно централизиран подходът. Земеделските производители са принудени, многократно да пътуват до общинския или областния център, или даже понякога до столицата, за да разрешават административни въпроси.

Загубата на колосални количества време и разходи по административния процес обезкуражава мнозина фамилни ферми да се възползват от подкрепата на ОСП. Решение на този проблем е намерено в някои държави. В провинция Емилия-Романя (Италия) например са сформирани мобилни групи от държавни експерти, които регулярно посещават малките населени места, извършват консултации и приемат заявления и документи от земеделските производители (www.capital.bg/2697878/).

Проблем на ОСП в България за настоящия период е *невъзможността, малките земеделските производители да кандидатстват по мярка 4.2, свързана с подпомагането на инвестиции за преработка на продукцията. Това създава дефицити и нарастване на неконкурентността на малките земеделски производители.*

Съществен проблем за фамилните ферми и дребните земеделци, който не е свързан с ОСП, е и *невъзможността да се опази земеделската продукция от посегателства.*

Фамилната ферма остава доминиращ модел на всички континенти. 69% от земята в ЕС се отглежда от фамилни ферми (2014 г.). Средното фамилно стопанство в ЕС е 10 хектара. *България обаче през последните години, особено откакто е член на ЕС, се развива в посока интензивно земеделие, с превес на големите земеделски производители и монокултурните стопанства, а новата ОСП не успява да ограничи тези процеси въпреки настъпилите промени, които целят това (www.capital.bg/2697878/).*

Факт е, че *рамката на Общата селскостопанска политика (ОСП) за периода 2014–2020 е по-благоприятна за малките фермери спрямо тази ОСП от периода 2007–2013.* За това принос има и България, макар и като лош пример, тъй като с Румъния показаха как първият стълб на ОСП

(директните плащания) може да води до гигантски ферми, което породило необходимостта от въвеждане на тавани на плащания в новата ОСП.

Продуктите, суровините и храните, които предлагат *малките земеделски стопанства*, в голяма степен са екологично чисти, добити без употребата на минерални торове и препарати (най-вече поради липсата на средства за закупуването им), вкусни и произведени в домашни условия, но поради финансови затруднения – неотговарящи на изискванията на законодателството (Григорова). Причините са свързани най-вече с високите изисквания на европейската и националната нормативна рамка за производство и реализация на хранителни продукти. Именно това наложи, Комисията по земеделие и развитие на селските райони да разработи и внесе за гласуване в Европейския парламент през 2013 г. Доклад относно бъдещето на малките стопанства. Основен приоритет в него е осигуряването на адекватна финансова, техническа, съветническа и административна подкрепа за тяхното опазване и развитие, което ще има ефект и върху навлизането на нови млади земеделски стопани в сектора, както и превенция на застаряването и обезлюдяването в селските, планинските и полупланинските райони в България, а също и върху съхраняването на местните вкусни, традиционни храни.

С оглед осигуряването на реална подкрепа по първи стълб на ОСП 2014–2020 г. се даде възможност на България да въведе основни схеми за подпомагане, които включват целенасочена подкрепа за дребните земеделски стопани и цялостна допълняемост на техните доходи и повишаване на конкурентоспособността им. Размерът на годишното плащане по схемата за всеки земеделски стопанин се определя от размера на подпомагането, което кандидатът би получил по схемите за директна подкрепа, за които е допустим, но не по-малко от 500 евро. Подпомагането по схемата за дребни земеделски стопани замества подпомагането по всички други схеми за директна подкрепа, но не замества плащанията по схемите за преходна национална помощ. Приложимите схеми за преходна национална помощ от 2015 г. са: схема за преходна национална помощ за земеделска земя на хектар; схема за преходна национална помощ за тютюн, необвързана с производството; схема за преходна национална помощ за говеда, необвързана с производството; схема за преходна национална помощ за овце–майки и кози–майки, обвързана с производството (www.mzh.government.bg › Common Agricultural Policy).

В допълнение се дава възможност за *стимулиране на младите земеделски стопани*, които са започнали земеделска дейност през последните пет години и през първата година на кандидатстване са на не повече от 40 години. Предвижда се подпомагане за първите 30 ха от стопанството с надбавка от 25% от плащането по Схемата за единно плащане на площ (СЕПП). Изискването към младите земеделски стопани – кандидати по схемата, е да притежават професионални умения и познания, свързани със земеделието, които трябва да удостоверят към момента на подаване на за-

явлението. Естествено има и изисквания, като например за *активен фермер*, които обаче не се прилагат за земеделски стопани, които за предходната година са получили директни плащания под 3 000 евро.

Втори стълб на ОСП или Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) 2014–2020 г. също дава възможности за финансово подпомагане на малките земеделски стопанства. И поради големия им брой и значението им за жизнеността, заетостта и икономическото развитие на тези райони България защити и прилага специална Тематична подпрограма за малките стопанства с общ бюджет от приблизително 110 млн. евро, в която са включени ключови мерки, необходими за развитието на малките стопанства (Григорова, Ю., н.д.). Възможностите за комбиниране на някои от мерките би могло да осигури високо ниво на подпомагане на малките земеделски стопанства и да им даде възможност да подобрят своята конкурентоспособност, както и пазарната си ориентация, което е една от основните цели на ОСП 2020 година.

Според Божидар Иванов, доцент в Института по аграрна икономика, прилагането на Общата селскостопанска политика в България се отразява изключително негативно на производството на зеленчуци и плодове, тъй като се *насочват ресурси към производства, където сигурността на доходите е по-висока, а рисковете са по-ниски*.

Работната група за селскостопанските пазари (AMTF), създадена от Фил Хоган през януари 2016 година, предлага редица конкретни мерки, с които да се засили позицията на земеделските стопани във веригата за доставки на храни. Целта е да се намери подход или да се вземат мерки за регулиране на нелоялните търговски практики по отношение на продуктите на хранително-вкусовата промишленост. Стремехът е да се оцени нивото на прозрачност на пазара по цялата верига и къде то би могло да се повиши. Комисарят по земеделие и развитие на селските райони открито заявява, че земеделските стопани са първата брънка във веригата за доставки на храни и без тях не би имало храна за обработка, продажба и консумация, но е констатирано, че те все още често са най-слабото нейно звено. Налице са данни, че добавената стойност във веригата не е справедливо разпределена между всички нейни равнища поради разликите в преговорните позиции на малките и поради това по-уязвими оператори, към които спадат земеделските стопани и малките предприятия и техните икономически по-силни и силно концентрирани търговски партньори (http://ec.europa.eu/agriculture/cap-for-our-roots/about/index_bg.htm).

Натрупаните проблеми в областта на селското стопанство са непрекъснат ангажимент на ОСП, но страните–членки сами трябва да намерят най-устойчивата политика и възможности за решаване на проблемите в зависимост от националните специфики. Още повече, че ОСП е един гъвкав инструмент на общоевропейската политика, която неминуемо следва тенденциите при разрешаването на глобални проблеми, свързани с устойчивото земеделие, промените на климата, замърсяването на почвените ресурси и др.

2. Възможни решения за преодоляване на проблемите

Възможностите за *преодоляване на слабостите при производство и реализация на селскостопански продукти* в България могат да бъдат очертани в няколко *направления*:

- повишаване на качеството при изпълнение на съвременните технологии за производство на селскостопански продукти;
- насърчаване и подпомагане на семейните ферми и дребните земеделски производители;
- отчитане спецификата на различните видове производства и получаване на пълния размер финансово подпомагане;
- ясна и съгласувана позиция на приоритетите при производството на селскостопански продукти;
- нарастване ролята на човешкия фактор като коректив на негативните процеси и явления.

Повишаване на качеството при изпълнение на съвременните технологии за производство на селскостопански продукти. Преодоляването на проблемите или свеждането им до минимум при производството и реализацията на различни суровини и продукти от селскостопанската дейност до голяма степен се определя от качествата на съвременния земеделски стопанин не само при управление на стопанството, но и при изпълнение на производствените технологии. Известен е фактът, че предприемачите в селското стопанство осъществяват своята дейност в условия на определена несигурност породена преди всичко от влиянието на околната среда. Всяко аграрно предприятие е изправено пред непредвидими ситуации, които могат да нарушат неговата устойчивост. В тази насока ролята на аграрния предприемач е неимоверно важна за устойчиво развитие на земеделското производство. От особено значение е неговата компетентност и разбирането за необходимостта от прилагане на нови екологични технологии и ограничаване на интензивните методи на производство. В съвременното аграрно предприятие са необходими специални познания по отношение на: въвеждане и утвърждаване на ново производство, нова технология, промени в производствената структура, в организацията на труда и персонала (Николова, 2008). Качественото изпълнение на производствените технологии води до получаване на качествена суровина от регистрирани производители, които спазват добрите земеделски практики и издават сертификати за безопасност и качество на продукцията и съответните платежни документи. За тази цел трябва да се произведат достатъчни количества суровини, зеленчуци и плодове от сортове, подходящи за преработка, а не за преработвателната промишленост да се доставят останали количества от предлаганите за прясна консумация.

Ефективното управление на съвременните екологосъобразни земеделски системи, които гарантират качествена селскостопанска продукция,

е свързано с интердисциплинарни познания. Само по този начин могат да бъдат използвани всички естествени фактори за устойчиво развитие на агроекосистемите (Николова, 2013). На тази основа несъмнено е възможно да се повиши и качеството при изпълнение на производствените технологии в съвременните динамични условия на пазарноориентирана икономика.

Насърчаване и подпомагане на семейните ферми и дребните земеделски производители. Малките земеделски стопанства са в основата на хранителната независимост и продоволствената сигурност по места и имат директна връзка с развитието на селските райони и демографските тенденции в тях. Те подпомагат местната икономика, късите вериги за пресни и местни продукти, запазването на традициите и обичаите, осигуряват работни места в други сектори (туризъм, хранително-вкусова промишленост и др.), а и спестяват емисии от парникови газове за съхранението и транспортирането на далечни разстояния, както се случва с продуктите от конвенционалното и едрото земеделие (sinor.bg/43691-diskusiya-v-internet-spravedliva-li-e-evropejska). Вследствие именно на тези предимства насърчаването и подпомагането на семейните ферми и малките земеделски производители трябва да бъде насочено към облекчаване на административната тежест и към предприемане на решителни мерки за утвърждаване на регионални марки и осигуряване на възможности за преработка на продукцията. Не е случаен фактът, че организацията по прехрана и земеделие към ООН (FAO) насочва своите политики и стратегии към биологичното производство и малките земеделски стопанства, а Общото събрание на ООН обяви 2014-та за година на фамилните ферми.

Отчитане спецификата на различните видове производства и получаване на пълния размер подпомагане за земеделските стопани. Крайно необходимо е решението за задължително отчитане спецификата на всеки сектор в земеделието, което неминуемо трябва да бъде заложено в следващия период на Общата селскостопанска политика (ОСП). Няма как едно механизирано и доста опростено производство да бъде подпомагано еднакво с производството, при което има конкретна специфика (много поливания, ръчна работа, изграждане на различни конструкции) и съответно много агрозащитни дейности. Според нас правилното решение е свързано с подпомагането *не на единица площ, а на обем произведена (качествена) продукция.*

Характерно за страната ни е, че до момента средствата, които получаваме по линия на ОСП, не са в пълния размер в сравнение с другите страни-членки. Това означава, че страната ни се конкурира на един пазар с държави, които получават пълния размер на подпомагането и са много по-напред в развитието си. България също трябва да получи пълния размер на подпомагането на селскостопанската политика. Главният резултат от предоставянето на директни плащания досега е гарантирането на про-

доволствена независимост и предотвратяване на фалити и масово оттегляне на производителите от земеделска дейност.

Ясна и съгласувана позиция на приоритетите при производството на селскостопански продукти. Тази позиция обаче трябва да е съобразена с всички, които имат отношение към подпомагането. Необходимо е много сериозно обсъждане на приоритетите със заинтересованите страни, а при представяне на позицията на страната ни на европейско ниво да бъдат взети мненията „за“ и „против“ дадено предложение. Това е основата на успешната аграрна политика през следващия период. Ако има достатъчно комуникация за това, какво е важно за производителя и преработвателя, няма да ги има настоящите проблеми.

Човешкият фактор, като коректив на негативните процеси и явления. Повече от ясно е, че негативната антропогенна дейност в продължение на много години е оказала отрицателно въздействие върху правилното функциониране на екосистемите като цяло. По този начин е невъзможно, те да предоставят на човечеството разнообразието от ползи, които биха могли да осигурят (Николова, 2015). В този смисъл е важно да се подчертае, че „всяка бизнес структура е единство от оперативна и икономическа системи, които функционират в конкретна социална и природна среда“ (Николова, 2015). Човешкият фактор е този, който предопределя „устойчивото използване на поземлените ресурси“ като „жизнено важно условие за устойчивото развитие“ на земеделието в България“ (Николова, 2010).

В предходния и настоящия програмни периоди се работи върху проблеми, свързани с липса на модерни мощности, изграждане на сгради, инфраструктура в селата. В това време обаче е назрял много сериозният проблем, свързан с инфраструктурата между производствените предприятия и основните пътни артерии (особено общата и специализирана инфраструктура в селските райони).

Вторият огромен проблем за сектора е липсата на квалифицирана работна ръка. Не може в условия на липса на инфраструктура, запустяване на селища и липса на младо население в трудоспособна възраст, да търсиш работна ръка. Липсват инженери, технолози, специалисти, хора, които да се справят с компютъризацията и да отчитат спецификата на техниката. Няма как всеки бранш да решава проблема сам за себе си – това трябва да стане национална политика. В момента в специализираните учебни заведения масово се изучава маркетинг и търговия, а специалности, които кореспондират с реалните нужди на селскостопанското производство у нас, са загърбени.

Предизвикателство за бранша са и сроковете за кандидатстване по програми или мерки, административната тежест и неспособност на голяма част от областните земеделски служби да реагират адекватно на изискванията.

Заклучение

Тенденциите на световните селскостопански пазари и новите ангажименти на ЕС във връзка с изменението на климата и устойчивото развитие означават, че ОСП трябва отново да се промени, за да бъде в състояние да посрещне предизвикателствата на 21-ви век (Commission, <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-in-your-country>, 2016). Това означава, че ОСП е динамична политика, която винаги трябва да се адаптира към променящите се обстоятелства.

Производството на селскостопански продукти е трудоемко начинание, за което бъдещият земеделски производител трябва да има ясна визия за ползите от него и за възможностите за неговото подпомагане. При една добра законодателна политика и финансова подкрепа на производството и реализацията на селскостопански продукти не само от ЕС, но и от държавата, нашето селско стопанство бавно, но сигурно ще се приближава към това на страните от ЕС.

Използвани източници:

- Commission, E. (15. 09. 2016). <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-in-your-country>.
- http://ec.europa.eu/agriculture/cap-for-our-roots/about/index_bg.htm. (н.д.).
- <http://ec.europa.eu/eurostat>. (н.д.). Свалено от <http://ec.europa.eu/eurostat>.
- <http://www.capital.bg/interaktiv/debati/59>. (н.д.). Свалено от <http://www.capital.bg/interaktiv/debati/59>.
- [sinor.bg/43691-diskusiya-v-internet-spravedлива-li-e-evropejska](http://www.capital.bg/2697878/). (н.д.).
- www.mzh.government.bg » *Common Agricultural Policy*. (н.д.). Свалено от www.mzh.government.bg.
- Григорова, Ю. (н.д.). *Развитие на селските райони*.
- Николова, М. (2008). Ролята на аграрния предприемач за устойчиво развитие. *Управление и устойчиво развитие*, 3-4, 82.
- Николова, М. (2010). *Аграрна екология*. Свищов: АИ „Ценов“, с. 55.
- Николова, М. (2013). *Екологично и устойчиво развитие на агрофирмата*, с. 99-123. Свищов: Библиотека „Образование и наука“ - 56, АИ „Ценов“.
- Николова, М. (2015). *Организация и управление на защитени природни ресурси*. Свищов: АИ „Ценов“, с. 81.
- Николова, М. (2015). *Организация и управление на защитени природни ресурси*. Свищов: АИ „Ценов“, с. 33.
- Сандов, Б. (н.д.). <http://feabg.org/bg/>. Свалено от <http://feabg.org/bg/>.